

ภาคสอง

เศรษฐกิจประเทศไทย

ในการศึกษาถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจไทยในเชิงประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจไทยสมัยใหม่ เราพอจะแบ่งช่วงเวลาการศึกษาได้เป็นสองช่วงคือเศรษฐกิจไทยในช่วงปี ค.ศ. 1850-1950 เป็นช่วงเวลาที่ระบบเศรษฐกิจไทยมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงโครงสร้างจาก เศรษฐกิจพอเพียงชีพ (Subsistence Economy) หรือระบบเศรษฐกิจแบบปิด (Close Economy) มาสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเปิด (Open Economy) อันเป็นผลมาจากการเปิดประตูประเทศไทยไปสู่การค้าเสรีกับต่างประเทศ โดยเฉพาะชาวตะวันตก และช่วงปี ค.ศ. 1950 จนถึงปัจจุบันเป็นช่วงเวลาที่ระบบเศรษฐกิจไทยได้พัฒนาไปสู่การจัดโครงสร้างและระเบียบทางเศรษฐกิจแนวใหม่ โดยอาศัยการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจเป็นแผนแม่บทกำหนดแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ

บทที่ 1

รากฐานความก้าวหน้าของไทยในทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของประเทศไทย มีลักษณะคล้าย ๆ กันกับประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลาย คือ พัฒนาจากระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพหรือแบบปิดไปสู่เศรษฐกิจแบบเปิด หรือระบบบิวัตกรรมการ (Exchange Economy) และเปลี่ยนจากเศรษฐกิจที่อาศัย การเกษตรเป็นหลักไปสู่อุตสาหกรรม ซึ่งระยะแรกจะเป็นผลโดยตรงจากการเปิดประเทศไปสู่การค้าเสรีและช่วงต่อมาจะเป็นผลจากการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และการเคลื่อนย้ายทรัพยากรจากภาคเกษตรกรรมมาสู่อุตสาหกรรมอันเป็นภาคที่ก้าวหน้ามากกว่า

ก่อนปี ค.ศ. 1855 เศรษฐกิจไทยส่วนใหญ่มีลักษณะพอยังชีพหรือแบบปิดการแบ่งงานกันทำและการผลิตเฉพาะอย่างยังไม่พัฒนา ครอบครั้วแต่ละครอบครั้ว ผลิตของจำเป็นส่วนใหญ่ใช้เอง การค้าภายในประเทศมีขอบเขตจำกัด การแลกเปลี่ยนจะปรากฏในรูปใช้สิ่งของแลกเปลี่ยนของ (Barter) เงินตราไม่มีบทบาทและความสำคัญน้อยมาก และยังไม่แพร่หลาย การกระจายผลผลิตอยู่ในรูปของการส่งส่วย และภาษีอากร การค้ากับต่างประเทศอยู่ภายใต้การผูกขาดของพระคลังสินค้าแต่เพียงผู้เดียว การเกษตรและหัตถกรรมครัวเรือนเป็นเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงชีวิตทางเศรษฐกิจของสังคม โดยมีปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือที่ดินและแรงงาน เครื่องมือที่ใช้ทำการผลิตก็เป็นเครื่องมือที่มีลักษณะง่าย ๆ เช่น จอบ เสียม คราด คันไถ และรวมทั้งการใช้แรงงานสัตว์ในการดำเนินการผลิต การใช้เทคโนโลยีอยู่ในระดับต่ำหรือแทบจะไม่มีเลย

ภายใต้ระบบเศรษฐกิจพอยังชีพ ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญประการหนึ่งของชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อดำขายกับประเทศไทย คือ การผูกขาดการค้ากับต่างประเทศของพระคลังสินค้า ที่ผูกขาดการส่งสินค้าเข้าและส่งออกแต่เพียงผู้เดียว นอกจากนั้น เอกชนจะประกอบกิจการหรือทำธุรกิจใด ๆ ก็จะต้องขออนุญาตเสียก่อนจึงจะประกอบกิจการได้ อันเป็นการขัดต่อความเคยชินของชาวต่างชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาติตะวันตกที่มีสิทธิและเสรีภาพในการประกอบการและทำการค้าได้โดยเสรี จึงทำให้ชาวตะวันตกโดยเฉพาะชาวอังกฤษพยายามที่จะเปิดประตูประเทศไทยไปสู่การค้าเสรี และพยายามที่จะทำการค้าขายกับคนไทยโดยตรง

ความพยายามของอังกฤษที่จะเปิดประตูประเทศไทยสู่การค้าเสรีนั้นมีมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1821 โดยมี John Crawford เป็นผู้แทนเข้ามาเจรจากับพระพุทธรเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่สอง) เรื่อง การขอให้คนอังกฤษทำการค้าขายกับคนไทยได้โดยตรง และขอให้มีการกำหนดอัตราภาษีการนำเข้าและการส่งออกที่แน่นอนซึ่งไทยเราได้ทำการปฏิเสธไป เพราะถ้ายินยอมทำสัญญาดังกล่าวเท่ากับเป็นการยกเลิกการผูกขาดของพระคลังสินค้า อันเป็นแหล่งที่มาแห่งรายได้ที่สำคัญของรัฐบาลไทย

หลังจากความล้มเหลวของ Crawford รัฐบาลอังกฤษก็ไม่ละความพยายามได้ส่ง Sir Henry Burney เป็นผู้แทนรัฐบาลอังกฤษเข้ามาเจรจากับพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ในปี ค.ศ. 1826 เพื่อขอให้มีเสรีภาพทางการค้าขอให้มีการกำหนดอัตราภาษีที่แน่นอนและขอมิสิทธิสภาพนอกอาณาเขตการเจรจาตกลงกันดำเนินอยู่ 5 เดือนเต็ม พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงยินยอมเซ็นสัญญาทางการค้ากับอังกฤษซึ่งยอมให้มีเสรีภาพทางการค้า ยกเว้นการคว่ำฝืน รัฐบาลไทยยังกำหนดข้อห้ามการนำเข้า และการค้าข้าวที่รัฐบาลไทยยังสงวนสิทธิ์ที่จะห้ามส่งออกการเก็บภาษีก็ใช้อัตรา 1 Fathom เก็บ 1,700 บาท (1 Fathom ถือส่วนลึก 6 ฟุต) นอกจากนั้นก็ให้สิทธิคนอังกฤษเช่าที่ดินและสร้างสิ่งปลูกสร้างได้แต่ต้องขออนุญาตต่อรัฐบาลไทยก่อน แต่เรื่องการขตั้งกงสุลและการใช้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตไทยเราไม่ยินยอมด้วยแต่อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการเซ็นสัญญากันแล้วก็ตามในทางปฏิบัติแล้วการค้าขายก็ยังคงดำเนินไปตามรูปแบบเดิมเป็นส่วนใหญ่คือพระคลังสินค้ายังคงมีบทบาทสูงอยู่ ในส่วนที่เกี่ยวกับการค้าระหว่างประเทศ

รัฐบาลอังกฤษเองยังไม่พอใจในสัญญาที่สร้างขึ้นในปี ค.ศ. 1826 ได้พยายามเข้ามาเจรจากับรัฐบาลไทยอีกโดยในปี ค.ศ. 1855 Sir John Bowring เป็นผู้แทนของพระนางเจ้า VICTORIA เข้ามาเจรจา “สนธิสัญญามิตรภาพและการค้ากับไทย” กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่สี่) ซึ่งในขณะนั้นบทบาทและอิทธิพลของอังกฤษในเอเชียมีมากอันเป็นเหตุผลหนึ่งที่ ร.4 จำเป็นต้องเซ็นสัญญานี้ ซึ่งเป็นสัญญาที่ไทยเราต้องเสียเปรียบอังกฤษมาก เช่น ข้อกำหนดเรื่องอัตราภาษีนำเข้าเราเก็บได้ในอัตราร้อยละสาม อังกฤษนำฝิ่นเข้ามาขายได้คนอังกฤษสามารถทำการค้าขายกับคนไทยได้โดยตรง คนอังกฤษมีสิทธิซื้อและเช่าที่ดินรอบ ๆ เมืองหลวงได้ในระยะ 4 ไมล์จากพระบรมมหาราชวังเป็นต้นไป รัฐบาลไทยยอมให้มีการตั้งกงสุล และที่สำคัญคือไทยเรายอมให้คนอังกฤษมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต คือ คนอังกฤษจะขึ้นศาลกงสุลอังกฤษไม่ขึ้นศาลไทย ไม่ว่าจะเป็คดีแพ่ง หรือคดีอาญา

หลังจากที่ ร.4 ได้เซ็นสัญญามิตรภาพและการค้ากับอังกฤษแล้ว ไทยเราก็จำเป็นต้องเซ็นสัญญาแบบเดียวกันกับอีกหลายประเทศในเวลาต่อมาคือกับอเมริกาและฝรั่งเศสในปี ค.ศ.1856 เดนมาร์กในปี 1858 โปรตุเกสในปี 1859 ฮอลแลนด์ในปี 1860 และกับนอร์วีจ สวีเดน เบลเยียม อิตาลี สเปน ฮังการี และญี่ปุ่นในเวลาต่อ ๆ มา

สนธิสัญญามิตรภาพและการค้าดังกล่าวมีผลทำให้การผูกขาดสังสินค้าเข้าและการส่งออกของพระคลังสินค้าถูกยกเลิกโดยสิ้นเชิงประการหนึ่งและมีผลทำให้ไทยต้องปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจใหม่อีกประการหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งทำให้เศรษฐกิจเลี้ยงตัวเองหรือเศรษฐกิจแบบปิดค่อย ๆ เสื่อมสลายลงและถูกแทนที่โดยระบบเศรษฐกิจแบบเปิด หรือระบบปรีวรรตกรรม ซึ่งการเข้าแทนที่ดังกล่าวเราจะเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ 4 ประการ คือ

1. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสินค้าส่งออก แต่เดิมสินค้าส่งออกของไทยมีหลายชนิดและส่งออกในปริมาณที่ไม่มากนัก เปลี่ยนเป็นการส่งออกสินค้าที่สำคัญ ๆ เพียงไม่กี่ชนิด เช่น ข้าว ดีบุก ไม้สัก และมีปริมาณการส่งออกจำนวนมาก หรือกล่าวได้ว่าการขยายตัวของ การส่งออก

2. เมื่อเปิดการค้าขายเสรีโดยตรงระหว่างคนต่างชาติกับคนไทย ทำให้การค้าภายในขยายตัวและเกิดผู้ที่ทำหน้าที่เศรษฐกิจที่สำคัญคือ พ่อค้าคนกลาง และผู้ประกอบการ ซึ่งทำหน้าที่ติดต่อทำการค้าขายกับพ่อค้าต่างประเทศ และเป็นผู้ที่มีบทบาทต่อชีวิตทางเศรษฐกิจของคนไทยสูงขึ้นเรื่อย ๆ

3. เกิดการพัฒนา ระบบเศรษฐกิจที่ใช้เงินตรา (Development of Money Economy) หรือระบบเศรษฐกิจที่ใช้การแลกเปลี่ยน (Development of Exchange Economy) แต่เดิมเงินตรามีบทบาทน้อยมากในชีวิตเศรษฐกิจของคนไทยเพราะการแลกเปลี่ยนจะปรากฏในรูปการแลกเปลี่ยนสินค้าต่อสินค้า (Barter) แต่หลังปี 1855 บทบาทของเงินตรามีความสำคัญมากเพราะใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน

4. มีการเปลี่ยนแปลงด้านประชากรซึ่งแม้จะไม่ใช่ผลโดยตรงของการเปิดประเทศสู่การค้าเสรี แต่เป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการมองปัญหาทางเศรษฐกิจในช่วงปี ค.ศ.1850-1950

ในช่วงปี ค.ศ.1850- 1950 เศรษฐกิจไทยมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ 4 ประการดังกล่าวทำให้เศรษฐกิจไทยขยายตัวอย่างกว้างขวางซึ่งเราเรียกช่วงเวลานี้ว่า “ การเจริญ

เติบโตทางเศรษฐกิจไทยช่วง 100 ปี (Thai Economic Growth 1850-1950) ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสินค้าออกหรือการเติบโตของการส่งออก การเปิดประตูประเทศไทยไปสู่การค้าเสรีในปี ค.ศ.1855 ทำให้ไทยต้องปรับโครงสร้างสินค้าส่งออกเสียใหม่จากที่เคยส่งสินค้าหลาย ๆ ประเภท เช่นน้ำตาล ข้าวสาร และข้าวเปลือก ยาสูบ ครั่ง ไม้ฝาง เกลือ ดินบุก แต่ส่งในปริมาณที่ไม่มากนัก มาสู่การส่งสินค้าจำนวนไม่กี่ประเภทแต่มีปริมาณการส่งออกสูง เช่น ข้าว ดินบุก ไม้สัก และยางพารา สินค้าออกของไทยเราในช่วงแรกหลังปี 1855 ส่วนใหญ่เป็นสินค้าขั้นปฐม (Primary Product) ที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว

ในทางเศรษฐศาสตร์เราแบ่งผลผลิตออกเป็น 3 ชั้น ด้วยกันคือ

- Primary Product หรือผลผลิตขั้นปฐม เป็นผลผลิตโดยตรงจากธรรมชาติและเกือบจะไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นมาเจือปน เช่น การเพาะปลูก การทำเหมืองแร่ เมื่อปลูกเสร็จหรือขุดขึ้นมาก็ไม่ต้องผ่านกรรมวิธีที่สลับซับซ้อนมากมาย

- Secondary Product หรือผลผลิตขั้นมัธยม คือผลผลิตที่อยู่ในขั้นอุตสาหกรรม คือมีการใช้กรรมวิธีการผลิตที่สลับซับซ้อนมากขึ้น

- Tertiary Product หรือผลผลิตขั้นอุดม คือการบริการต่าง ๆ ที่ไม่ได้อยู่ในขั้นการผลิตโดยตรง เช่น การขนส่ง กิจการธนาคาร การประกันภัย บริการทางบันเทิง ฯ เป็นต้น

การปรับโครงสร้างสินค้าส่งออกดังกล่าวและการขยายตัวของการผลิตสินค้าขั้นปฐมบางประเภทอย่างกว้างขวางมีผลทำให้มีการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือแรงงานและที่ดิน ในด้านแรงงานประชาชนส่วนใหญ่ที่ทำการผลิตสินค้าหลาย ๆ อย่างหันมาทุ่มเทให้กับการผลิตสินค้าที่ใช้ในการส่งออกโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้าว ถ้ามองในทางทฤษฎี เราก็เรียกว่า การหันมาหาความถนัดในการผลิตข้าวเพียงอย่างเดียว (Specialisation) หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นการประกอบกิจการเกษตรอย่างเดียว (Monoculture) ในด้านที่ดิน มีการปรับการใช้ที่ดินจากที่เคยใช้ปลูกพืชหลาย ๆ ประเภท เช่น ฝ้าย ยาสูบ มาเป็น การใช้ที่ดินในการปลูกข้าวเพื่อการส่งออกเพียงอย่างเดียว

ผลจากการปรับตัวของปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือแรงงานและที่ดินทำให้ตัวเลขที่แสดงปริมาณข้าวส่งออกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจาก 990,000 หาบต่อปี (1 หาบ ประมาณ 60 ก.ก.) ในปี 1857- 1859 เป็น 1,870,000 หาบ ในช่วงปี 1869- 1874 หรือเพิ่มขึ้นประมาณ 1 เท่าตัว

และเพิ่มเป็น 3,530,000 หาบ ในปี 1875- 1879 หรือเพิ่มขึ้นประมาณ 4 เท่าตัว เมื่อถึงปี ค.ศ. 1950 ปริมาณการส่งออกเพิ่มเป็น 24,320,000 หาบ หรือเพิ่มขึ้นประมาณ 25 เท่าตัวนับตั้งแต่เปิดประเทศไทยสู่การค้าเสรี

ขณะเดียวกันเมื่อระบบเศรษฐกิจแบบปิด (Close Economy) ของไทยค่อย ๆ ถูกแทนที่ โดยระบบเศรษฐกิจแบบเปิด (Open Economy) การค้าระหว่างประเทศไทยถ้ามองในส่วนที่เกี่ยวกับมูลค่ารวมของการส่งออกและการนำเข้าจะมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ดังตารางต่อไปนี้

ปี ค.ศ.	มูลค่าส่งออก + นำเข้า (ล้านบาท)
1850	9.91
1866	25.72
1892	36.4
1902	104
1906	156
1927	477

สินค้าส่งออกที่สำคัญของไทยในช่วงปี 1850- 1950 คือ ข้าว ดีบุก และไม้สัก

ข้าว

สินค้าส่งออกของไทยที่มีบทบาทสำคัญทั้งด้านปริมาณและมูลค่าคือข้าว ซึ่งหลังจากเซ็นสัญญาเบาว์ริงปริมาณเพิ่มขึ้นจากปี 1857- 1858 ถึงปี 1950 ประมาณ 25 เท่าตัว และมูลค่าของข้าวที่ส่งออกต่อมูลค่ารวมของสินค้าออกทั้งหมดสูงขึ้นจาก 41% ในปี 1867 เป็น 60% ในปี 1870- 1880 ในขณะที่สินค้าขั้นปฐมประเภทอื่นมีส่วนแบ่งน้อยมากเช่น ดีบุกมีมูลค่าประมาณ 15% ของมูลค่าการส่งออกทั้งหมดขณะที่ยางพารา น้ำตาลฯ มีมูลค่าเพียง 4- 5% เท่านั้น

ตลาดข้าวของไทย ก่อนเปิดประเทศในปี ค.ศ.1855 และหลังปี 1855 ช่วงหนึ่ง ตลาดข้าวของไทยจะเป็นตลาดในเอเชียด้วยกัน คือ ประเทศเพื่อนบ้านที่มีความต้องการข้าวเมื่อผลผลิตในประเทศของเขาตกต่ำฮ่องกงและจีน ซึ่งตลาดนี้มีลักษณะเป็นครั้งคราว ความต้องการในช่วงนี้มีปริมาณที่ไม่แน่นอน ต่อมาตลาดข้าวของไทยขยายตัวรวดเร็วมาก เมื่อความต้องการของประเทศตะวันตก และความต้องการของอาณานิคมของชาติตะวันตกในเอเชียอาคเนย์เพิ่มมากขึ้นจึงทำให้ข้าวไทยประมาณ 3 ใน 4 ส่งออกไปยังฮ่องกงและสิงคโปร์ เพื่อจำหน่ายต่อไป

ดังนั้นแรงกระตุ้นที่สำคัญคือความต้องการของประเทศเจ้าอาณานิคมและอาณานิคมในเอเชียอาคเนย์ ทำให้ไทยขยายการผลิตข้าวมากยิ่งขึ้น เพราะมีตลาดที่แน่นอน และต้องการในปริมาณมาก นอกจากความต้องการดังกล่าวแล้ว แรงกระตุ้นอีกประการหนึ่งคือการเปิดคลองสุเอซ (Suez canal) ในปี ค.ศ.1869 อันเป็นคลองที่เชื่อมเอเชียอาคเนย์กับยุโรป ทำให้ตลาดข้าวไทยขยายไปยังดินแดนที่อยู่ห่างไกลคือยุโรปด้วย เพราะการเปิดคลองสุเอซ ทำให้ค่าใช้จ่ายในการขนส่งข้าวจากเอเชียอาคเนย์ไปยังยุโรปถูกลงมาก

ปัญหาที่ควรพิจารณาต่อมาคือ ปัญหาที่ว่า ผลผลิตข้าวที่เพิ่มมากขึ้นหลังจากปี ค.ศ. 1855 นั้น เป็นผลมาจากการพัฒนาแบบใด? คือเป็นผลมาจากการพัฒนาในทางกว้างหรือการเติบโตในด้านกว้าง (Extensive Growth) เช่นการขยายพื้นที่ทำการเพาะปลูก หรือเป็นผลจากการพัฒนาในทางลึก หรือการเติบโตในด้านลึก (Intensive Growth) เช่น การปรับปรุงวิธีการผลิต การนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้ในการผลิตการปรับปรุงคุณภาพของที่ดินและแรงงาน หรือเรากล่าวได้ว่ามีการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตให้ดีขึ้น

ถ้าเรามองประวัติศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจไทยหลังปี 1855 เป็นต้นมาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการผลิตข้าวเพื่อการส่งออก ผลผลิตที่เพิ่มขึ้นเกิดจากการเจริญเติบโตในทางกว้างเป็นส่วนใหญ่ คือมีการขยายพื้นที่ในการปลูกข้าวอย่างกว้างขวางทั้งโดยการขยายพื้นที่ของชาวนาโดยตรงและจากการขยายพื้นที่โดยรัฐบาล เพราะในขณะนั้นพื้นที่ที่ยังมิได้ใช้ทำประโยชน์ของไทยยังมีอีกจำนวนมาก

พื้นที่ที่ใช้ทำการปลูกข้าวของไทย ก่อนปี 1855 ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำและลำคลองตามธรรมชาติต่าง ๆ เช่นแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ป่าสัก ลพบุรี ในบริเวณจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปทุมธานี แต่หลังจากการเปิดประเทศในปี 1855 พื้นที่ที่ใช้ทำการปลูกข้าวได้ขยายไปในบริเวณที่ห่างจากฝั่งแม่น้ำและลำคลองต่าง ๆ มากขึ้น ขณะเดียวกันการขุดคลองใหม่ ๆ ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ในการคมนาคมขนส่ง ก็มีบางส่วนช่วยขยาย

พื้นที่ทำการเพาะปลูกอันเป็นผลพลอยได้ทางอ้อมอีกด้วย จากผลพลอยได้ในการขยายพื้นที่ทำการเพาะปลูกข้าวนี้เอง ทำให้มีการขุดคลองเพื่อวัตถุประสงค์ในการขยายพื้นที่ทำการเพาะปลูกโดยตรงและการขุดก็ขุดเป็นระบบมากขึ้น คือ ในช่วงปี ค.ศ.1890- 1910 การขุดคลองส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์เพื่อขยายพื้นที่ในการปลูกข้าว และจากการขุดคลองต่าง ๆ ในรูปของการจัดระบบชลประทานในช่วงปี ค.ศ.1877- 1910 สามารถเปิดพื้นที่ทำการเพาะปลูกข้าวตามแนวสองฝั่งคลองได้ถึง 2,308,771 ล้านไร่ ในบริเวณมณฑลกรุงเทพฯ กรุงเทพมหานคร และปราจีนบุรี หรือประมาณ 34% ของพื้นที่ที่ใช้ปลูกข้าวในเขต 4 มณฑลนี้ (6,745,000 ไร่) และถ้ามองภาพรวมของการขยายพื้นที่ ๆ ใช้ปลูกข้าวจากปี 1850- 1950 ก็มีจำนวนเพิ่มขึ้นถึง 6 เท่าตัวดังตารางต่อไปนี้

ปี ค.ศ.	พื้นที่ (ล้านไร่)
1850	ประมาณ 6
1933	21.1
1944- 1945	26.5
1950	35

ปัญหาต่อมาที่ว่า จากประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย การเพิ่มผลผลิตข้าวของไทยเป็นผลมาจากการพัฒนาในทางกว้างแต่ในการพัฒนาดังกล่าวมีการพัฒนาในทางลึกหรือมีการเจริญเติบโตในทางลึก (Intensive Growth) หรือไม่? หรืออาจจะมองว่าผลผลิตข้าวของไทยต่อไร่เพิ่มขึ้นหรือไม่?

เราดูจากพัฒนาการของการผลิตข้าวของไทยเราจะเห็นว่า พัฒนาการในทางลึกมีน้อยมากในกระบวนการ ๆ ผลิตข้าวของไทยเพราะ

- วิธีการผลิตข้าวของไทย มีลักษณะเป็นวิธีการผลิตที่ใช้จารีตประเพณีควบคุมการผลิต หมายความว่า เคยทำการเพาะปลูกกันมาอย่างไรในรุ่น ปู่ ย่า ตา ยาย ก็ยังรักษาวิธีการผลิตเดิมไว้ เช่น การทำนาหว่าน ไม่มีการเปลี่ยนแปลง จึงทำให้ผลผลิตข้าวต่อไร่มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก

- พัฒนาการของการผลิตข้าวเพื่อการส่งออกของไทย ก่อให้เกิดการใช้เทคนิคที่ทันสมัยอย่างจำกัด เพราะสังคมไทยขาดพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีขณะเดียวกัน วิธีการผลิตที่ยังใช้จารีตประเพณีควบคุมการผลิต บวกกับการเจริญเติบโตในทางกว้าง (Extensive Growth) ที่มีการขยายพื้นที่ทำการเพาะปลูกข้าวอย่างกว้างขวาง ไม่ขัดขวางการขยายตัวของการผลิตข้าวเพื่อส่งออกเลยเพราะ ปริมาณผลผลิตที่เพิ่มขึ้นจากการขยายพื้นที่ที่มีจำนวนเพียงพอที่จะตอบสนองความต้องการข้าวเพื่อส่งออกได้

อย่างไรก็ตาม ในกิจกรรมที่เกี่ยวกับการผลิตข้าวของไทย ตามความเป็นจริงก็มีการปรับปรุงอยู่บ้าง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) โดยการจัดให้มีการชลประทานที่เป็นระบบ โดยทำการขุดลอกคูคลอง ขุดคลองส่งน้ำ อันเป็นการปรับปรุงในเชิงวิธีการผลิต เพื่อประโยชน์ในการเพิ่มผลผลิต แต่ก็เป็นปรับปรุงในระดับชาติ ส่วนการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตในระดับชาวนาเองแล้วปรากฏว่ามีน้อยมาก ซึ่งผู้สังเกตการณ์ร่วมสมัยได้ให้ความเห็นว่า ชาวนาไทยรับวิธีการผลิตใหม่ ๆ (การใช้เครื่องจักรช่วย) ช้ามาก แม้ว่าได้มีความพยายามที่จะนำเครื่องจักรแบบยุโรปมาเข้ามาใช้ ชาวนาก็จะมองดูด้วยความไม่ไว้วางใจ

ผลลงท้ายของการเจริญเติบโตในทางกว้าง (Extensive Growth) ของการผลิตข้าวของไทย คือไทยเราเริ่มต้นทำการปลูกข้าว ในพื้นที่ ๆ มีความอุดมสมบูรณ์บริเวณที่ราบลุ่มริมแม่น้ำลาคอง ต่อไปจึงขยายห่างออกจากริมฝั่งแม่น้ำลาคองไปเรื่อย ๆ รวมทั้งขยายไปในบริเวณที่มีการขุดคลองเพิ่มเติม ที่ดินที่ขยายออกไปในระยะต่อมา ก็จะเป็นที่ดินที่มีคุณภาพต่ำ ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดน้อยลงทุกที ๆ มีผลทำให้ผลผลิตในที่ดินที่มีคุณภาพต่ำต่อไร่ลดลง ถ้าหากเจ้าของที่ดินขาดการปรับปรุงดินและวิธีการผลิต หรือขาดการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้ จะเห็นได้จากตัวเลขโดยประมาณว่าในช่วงปี 1906- 1909 ผลผลิตต่อไร่ตก 5 หาบ (300 ก.ก.) แต่พอมาถึงปี 1948- 1950 ผลผลิตต่อไร่ลดลงมาเหลือประมาณ 4 หาบ (240 ก.ก.) ซึ่งเป็นไปตามทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่ว่า ถ้าไม่มีการปรับปรุงวิธีการผลิตแล้วผลผลิตต่อไร่จะลดลง ปัญหาทำนองเดียวกันนี้ David Ricardo ได้มองเห็นปัญหาดังกล่าวในอังกฤษในศตวรรษที่ 19 แม้เขาจะเห็นว่า การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของอังกฤษจะดำเนินต่อไปแต่เมื่อขยายพื้นที่ทำการเพาะปลูกออกไป ผลผลิตต่อหน่วยที่ดินจะลดลง ถ้าหากไม่มีการปรับปรุงวิธีการผลิต เป็นทฤษฎีที่มองเห็นได้ แต่ของไทยเราปัญหาเช่นเดียวกันนี้เริ่มปรากฏให้เห็นชัดเจนเมื่อศตวรรษที่ 20 นี้เอง

ปัญหาต่อมาที่ควรพิจารณา คือ ปัญหาว่าใครอยู่เบื้องหลังของการผลิตข้าวและส่งออกข้าวจากหลักฐานปรากฏว่าการผลิตข้าวที่คนไทยเป็นผู้ประกอบการและดำเนินการเอง

แต่กิจกรรมของคนไทยก็จำกัดอยู่ในเฉพาะการดำเนินการปลูกข้าวเท่านั้น ส่วนกระบวนการ ๆ เคลื่อนย้ายข้าวจากมือของชาวนาไปสู่ต่างประเทศนั้นอยู่ในมือของคนจีน สาเหตุเพราะคนไทยส่วนใหญ่ยังถูกจำกัดโดยระบบการเกณฑ์แรงงาน ไม่มีอิสระที่จะทำหน้าที่ประกอบการเช่นเดียวกับคนจีน

ขณะที่การประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ เช่น อุตสาหกรรมไม้สัก การทำเหมืองแร่ดีบุก การปลูกยางพารา คนไทยเรามอบหน้าที่ในการประกอบการให้กับชาวตะวันตกและชาวจีน แต่กิจกรรมเกี่ยวกับข้าวคนไทยกลับรักษาไว้และดำเนินการเองทั้งสิ้น ที่เป็นเช่นนี้เพราะคนไทยเราทำการปลูกข้าวมาช้านาน ซึ่งนักประวัติศาสตร์ถึงกับชี้ว่า การปลูกข้าวของคนไทยเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตหมู่บ้านและชีวิตทางสังคมของไทย ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม จารีต ประเพณีต่าง ๆ แม้ว่าการปลูกข้าวจะเป็นการประกอบการอย่างหนึ่งซึ่งปกติคนไทยเองไม่ชอบประกอบการเพราะมีการเสี่ยงที่จะขาดทุนหรือได้กำไร แต่การปลูกข้าวซึ่งต้องอาศัยการประกอบการเป็นต้นว่าต้องถางป่าพัฒนาที่ดิน ต้องนำเงินที่ออมไว้มาใช้จ่ายต้องลงทุนบางส่วน นอกจากนั้นการปลูกข้าวก็ต้องมีการเสี่ยงภัย คนไทยก็ไม่ยอมปล่อยให้คนต่างชาติประกอบการ เช่นเดียวกับธุรกิจอื่น ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่แปลก และที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องเพราะ การปลูกข้าวไม่ใช่การประกอบการเท่านั้นแต่เป็นชีวิตทางสังคมที่สำคัญของคนไทย

บทบาทของรัฐบาลไทยเกี่ยวกับกิจกรรมการส่งออกข้าว บทบาทที่สำคัญจะเห็นได้ชัดเจนว่าหลังจากเซ็นสัญญาเบาว์ริงแล้ว รัฐบาลเองก็มีเป้าหมายในการขยายพื้นที่การปลูกข้าวเพื่อเพิ่มผลผลิต และขยายการส่งออก แต่ขณะเดียวกันก็เป็นห่วงว่าข้าวที่ผลิตในประเทศแต่ละปีจะมีปริมาณเพียงพอที่จะใช้บริโภคภายในประเทศหรือไม่ดังนั้นถ้าปรากฏว่าปีใดปริมาณข้าวที่ผลิตได้มีน้อย รัฐบาลก็สามารถห้ามการส่งออกได้โดยรัฐบาลได้สงวนสิทธิ์ที่จะห้ามส่งออกในปีที่การเก็บเกี่ยวไม่ได้ผลไว้ในสนธิสัญญาเบาว์ริง นอกจากบทบาทดังกล่าวรัฐจะไม่เข้าไปแทรกแซงมากกว่านี้คือจะปล่อยให้กลไกของตลาดทำหน้าที่ให้การผลิตและการส่งออกข้าวดำเนินไปด้วยตัวของมันเอง

เมื่อรัฐบาลปล่อยให้กิจกรรมเกี่ยวกับข้าวดำเนินไปโดยใช้กลไกของตลาด ดังนั้นการเคลื่อนย้ายของข้าวจากมือชาวนา ในชนบทมายังท่าเรือกรุงเทพฯ รัฐบาลก็ต้องอาศัยพ่อค้าคนกลาง โดยคนกลางจะเดินทางไปซื้อข้าวจากชาวนาในชนบท ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในบริเวณ

ภาคกลาง แล้วล้าเลียงข้าวมายังโรงสีที่กรุงเทพฯ⁽¹⁾ โดยอาศัยการขนส่งทางน้ำซึ่งมีความสะดวกมากในสมัยนั้น เมื่อโรงสี ๑ ข้าวเปลือกเป็นข้าวสารแล้วก็มีทั้งคนกลาง และเจ้าของโรงสีที่ทำหน้าที่คนกลางช่วยล้าเลียงข้าวไปยังท่าเรือกรุงเทพฯ นี่เป็นกระบวนการ ๑ เคลื่อนไหวข้าวจากเกษตรกรไปยังท่าเรือกรุงเทพฯ เพื่อการส่งออกซึ่งคนกลางส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีนเท่านั้นที่มีอิสระในการเดินทางเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญ ส่วนคนไทยนอกจากไม่ชอบการประกอบการแล้วยังถูกผูกมัดกับการเกณฑ์แรงงาน ทำให้มีแต่คนจีนเท่านั้นที่ทำหน้าที่ในการเคลื่อนไหวข้าวดังกล่าว

รัฐบาลไทยปล่อยให้กลไกของตลาดทำหน้าที่เคลื่อนไหวข้าวไปสู่ตลาดต่างประเทศมาจนกระทั่งถึงสงครามโลกครั้งที่สอง จึงมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอันเนื่องมาจากภัยของสงครามโลกคือ หลังจากที่ญี่ปุ่นแพ้สงครามไทยในฐานะที่เข้าร่วมกับญี่ปุ่น มีภาระผูกพันที่จะต้องส่งข้าวให้พันธมิตรปีละ 1.5 ล้านตัน ขณะเดียวกันประเทศต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์ก็ได้รับผลกระทบจากภัยสงครามและมีความต้องการ

ที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นเรื่องการขยายตัวของการส่งออกข้าวซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการค้ากับต่างประเทศมาตลอดตั้งแต่เปิดประตูประเทศไทยสู่การค้าเสรีในปี 1955 ส่วนสินค้าอื่น ๆ ที่สำคัญ ๆ และเป็นสินค้าส่งออกก็มีเช่น ดีบุก และไม้สัก เป็นต้น

(1) โรงสีไฟแห่งแรกของไทยตั้งขึ้นที่กรุงเทพฯ เมื่อปี ค.ศ.1858 โดยทุนอเมริกันคือบริษัท J.S. Parker จำนวนโรงสีเพิ่มขึ้นเป็น 11 โรงในปี 1879 ในจำนวนนี้ 5 โรงเป็นของชาวตะวันตก 5 โรงเป็นของคนไทย-จีน ซึ่ง 8 โรงตั้งอยู่ที่กรุงเทพฯ และ 2 โรงตั้งอยู่ที่แปดริ้ว ต่อมาการตั้งโรงสีไฟในชนบทได้เพิ่มมากขึ้นเป็น 16 โรง ในปี 1908, 252 โรงในปี 1925 และ 800 โรงในปี 1950 ข้าวสูง จึงทำให้มีการลักลอบส่งข้าวออกกันมาก และรัฐบาลไทยเองก็ไม่สามารถรวบรวมข้าวเพื่อส่งให้พันธมิตรได้ครบจำนวน ซึ่งต่อมาในปี 1947 ฝ่ายพันธมิตรจึงยอมยกเลิกการบังคับให้ไทยส่งข้าวให้เปล่า ๆ ในช่วงที่ข้าวขาดแคลนหลังสงครามนี้เอง รัฐบาลไทยได้เข้ามาแทรกแซงการทำงานของกลไกตลาดโดยทำการผูกขาดการค้าข้าวเสียเอง โดยบังคับให้นำข้าวที่เหลือจากการบริโภคมาขายให้รัฐแล้วรัฐก็นำไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง ทำให้ได้กำไรเป็นเงินเข้าคลังจำนวนมาก นอกจากผลกำไรจากการค้าผูกขาดข้าวแล้วรัฐบาลยังได้กำไรที่เกิดจากการค้าข้าวทวงย้อนด้วยคือ เมื่อขายข้าวให้ต่างประเทศได้เงินตราต่างประเทศมา รัฐก็นำเงินตราต่างประเทศมาขายให้กับพ่อค้าที่ต้องการซื้อสินค้าจากต่างประเทศ ซึ่งรัฐก็ได้กำไรจากอัตราแลกเปลี่ยนเงินที่ขายให้กับพ่อค้านำเข้าอีกทอดหนึ่ง

ดีบุก

แรงกระตุ้นสำคัญที่ทำให้มีการขยายตัวของการผลิตดีบุก เพราะความต้องการของตลาดต่างประเทศโดยตรง (ภายในประเทศแทบจะไม่ได้ใช้) เนื่องจากอุตสาหกรรมในยุโรปและอเมริกาพัฒนาและขยายตัวเร็วมาก ความต้องการดีบุกจึงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดีบุกของไทยส่งไปยังตลาดยุโรปและอเมริกา โดยผ่านเมืองท่าปีนังและสิงคโปร์ของอังกฤษ

ปริมาณความต้องการที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของตลาดดีบุกในอเมริกาและยุโรปทำให้วิธีการผลิตแร่ดีบุกของไทยต้องเปลี่ยนแปลงจากการใช้วิธีการผลิตดั้งเดิมคือใช้แรงงานมาก และทำการผลิตในรูปเหมืองปิด คือสูบน้ำด้วยวิธีต่อราง ไม่นำน้ำเข้าเหมืองการใช้เครื่องจักรมีน้อยมากเพราะเครื่องจักรราคาแพง มาเป็นวิธีการผลิตที่ก้าวหน้าและทันสมัย ในปี ค.ศ. 1907 คือใช้เรือขุดในทะเล และใช้เครื่องจักรช่วยสูบน้ำซึ่งการปรับปรุงวิธีการผลิตในครั้งนั้นทำให้ผลผลิตดีบุกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในเวลาต่อมาต่ออย่างไรก็ตามแม้ว่าไทยจะผลิตดีบุกมีปริมาณมากขึ้นและส่งออกเกือบทั้งหมด แต่เมื่อเทียบมูลค่าของการส่งออกต่อมูลค่าการส่งออกทั้งหมดแล้วในช่วงปี 1898-1918 ส่วนแบ่งของมูลค่าส่งออกของดีบุกมีแนวโน้มสูงขึ้น แต่หลังจากปี 1918 เป็นต้นมาส่วนแบ่งนี้มีแนวโน้มลดลงเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของราคาดีบุกที่บางช่วงตกต่ำและขณะเดียวกันมูลค่าปริมาณของสินค้าประเภทอื่นได้เพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะข้าวจึงทำให้ส่วนแบ่งนี้ลดลงดังจะเห็นได้จากตารางข้างล่างนี้

ปี ค.ศ.	จำนวนผลิต (ทาบ)	จำนวนส่งออก (ทาบ)	ร้อยละของสินค้าออก ทั้งหมด
1898	65520	65520	8.34
1907	72488	72438	10.21
1917	153782	153782	22.24
1918	148425	148425	23.24
1920	104183	88919	12.72
1927	131323	132174	8.11
1931	191226	202587	9.79

๕.

ไม้สัก

การส่งออกไม้สักต่างกับดีบุกเพราะตลาดไม้สักไม่ได้มีเฉพาะตลาดต่างประเทศเท่านั้น ตลาดภายในก็มีความต้องการไม้สักในปริมาณมากเช่นกันเพื่อใช้ในการก่อสร้าง ทำเครื่องเรือน และต่อเรือ ส่วนตลาดต่างประเทศนั้นช่วงก่อนปี ค.ศ. 1895 ครั้งหนึ่งของไม้สักที่ผลิตได้ส่งไปยังตลาดต่างประเทศ โดยส่งผ่านพม่า ส่งไปตามลำน้ำสาละวิน เพื่อส่งไปยังอินเดีย

และยุโรป แต่มูลค่าการส่งออกเมื่อคิดเป็นส่วนแบ่งของไม้สักต่อสินค้าออกทั้งหมดมีจำนวนไม่มากนักประมาณ 5.5% ของสินค้าทั้งหมดในปี 1867 และ 3.3% ในปี 1950

การประกอบการในอุตสาหกรรมไม้สัก เหมือนกับการประกอบการในการผลิตดีบุก คือเป็นของชาวต่างชาติ ในขณะที่คนจีนครอบครองการผลิตดีบุก คนอังกฤษได้เข้าควบคุมการผลิตไม้สักประมาณ 85% ของผลผลิตทั้งหมด เพราะเมื่ออังกฤษได้ตัดไม้สักในพม่าจนเกือบหมดแล้วก็หันมาลงทุนทำไม้สักในไทย ตั้งแต่ปี ค.ศ.1888 ซึ่งใช้ทุนจำนวนมากคือ บริษัท Bombay Burma Trading Corp Ltd. ลงทุน 10 ล้านบาท บริษัท Borneo ลงทุน 5 ล้านบาท บริษัท Anglo Siam ลงทุน 5 ล้านบาท บริษัท Louis T. Leonowens ลงทุน 1 ล้านบาท และขณะที่คนงานที่ใช้ในการผลิตดีบุกใช้แรงงานจีน การทำอุตสาหกรรมไม้สัก อังกฤษก็ใช้คนในบังคับพม่า ไทยใหญ่ทำการผลิต ซึ่งจะเห็นได้ว่าคนไทยไม่ได้มีส่วนร่วมในการประกอบการเลย สรุป เราจะเห็นได้ว่าเมื่อไทยเปิดประตูสู่การค้าเสรีการปรับตัวจากการผลิตสินค้าหลายอย่างเพื่อส่งออกมาเป็นการผลิตสินค้าน้อยอย่างในปริมาณมากเพื่อการส่งออกทำให้มีการขยายตัวของการผลิตเพื่อการส่งออกในสินค้าที่สำคัญ ๆ เช่น ข้าว ดีบุก และทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบปิดค่อย ๆ ถูกแทนที่โดยระบบเศรษฐกิจแบบเปิดที่การค้าระหว่างประเทศมีบทบาทสำคัญมากขึ้นทุกที

2. การขยายตัวของการค้าภายในและการกำเนิดขึ้นของคนกลางและผู้ประกอบการ
หลังจากปี 1855 เป็นต้นมา การค้าขายระหว่างไทยกับต่างประเทศขยายตัวอย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นได้จากการหลั่งไหลของสินค้าต่างชาติโดยเฉพาะสินค้าผ้าจากตะวันตกที่มีปริมาณมาก และการส่งออกสินค้าปฐมของไทยที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว การแลกเปลี่ยนสินค้านี้ระหว่างไทยกับต่างประเทศมีผลทำให้การค้าขายภายในเริ่มกระจายไปสู่เขตที่ราบภาคกลางเร็วมากและทำให้เศรษฐกิจพอเพียงชีพในเขตภาคกลางค่อย ๆ ถูกแทนที่โดยเศรษฐกิจเงินตราซึ่งเป็นเศรษฐกิจที่กระตุ้นให้การผลิตเพื่อการค้าขยายตัวได้ง่ายและเร็วยิ่งขึ้นกล่าวคือทำให้ชาวบ้านโดยเฉพาะในที่ราบลุ่มภาคกลางถูกบังคับให้ผลิตสินค้าซึ่งมีค่าแลกเปลี่ยน (Exchange-Value) มากกว่าที่จะผลิตสินค้าที่มีค่าใช้สอย (Use-Value) เหมือนเช่นก่อน

เมื่อการค้าภายในประเทศขยายวงกว้างออกจากเมืองศูนย์กลางคือกรุงเทพฯ ไปสู่เขตที่ราบลุ่มภาคกลางและเมืองศูนย์กลางในชนบทในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศผลประการหนึ่งของการขยายตัวดังกล่าวคือทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องมีคนกลางที่ทำหน้าที่ทางเศรษฐกิจที่สำคัญคือผู้ประกอบการ และคนกลางขึ้นมาทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อม ระหว่างชาวไทยในชนบทกับเมืองศูนย์กลางกรุงเทพฯ และกับตลาดต่างประเทศกล่าวคือทำหน้าที่เป็นผู้เคลื่อนไหวจีนค้าจากชาวนา

ในชนบท ไปส่งยังท่าเรือกรุงเทพฯ เพื่อส่งไปขายยังตลาดต่างประเทศ ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ซื้อสินค้าจากต่างประเทศแล้วนำสินค้าเหล่านั้นไปขายให้กับคนไทย

บุคคลที่ทำหน้าที่เป็นคนกลางนั้นแทบจะไม่มีคนไทยเลย คนจีนรับไปทำหมดเพราะเขามีเสรีภาพและความสะดวกที่จะเดินทางไปในภูมิภาคต่าง ๆ ของไทยและไม่ต้องผูกพันอยู่กับการเกณฑ์แรงงานเช่นคนไทย แต่อย่างไรก็ตามหลังจากเปิดประเทศในปี 1855 คนกลางที่เป็นชาวตะวันตกก็มีอยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นคนกลางในระดับการค้าส่ง ส่วนการค้าปลีกนั้นคนจีนรับไปทำหมด จากสภาพการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดผลดีที่เกิดจากการค้าระหว่างประเทศ เช่น การเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ จากต่างประเทศ การเรียนรู้วิธีการผลิตใหม่ ๆ การเรียนรู้ระบบตลาด การเรียนรู้เรื่องการบริหารกิจการฯ ไม่ตกถึงคนไทยเพราะมีคนกลางขวางอยู่ระหว่างคนไทยกับชาวต่างประเทศ

ส่วนหน้าที่ในการประกอบการนั้น (Entrepreneurship) ปกติผู้ประกอบการส่วนหนึ่งก็ทำหน้าที่เป็นคนกลางด้วย แต่ถ้ามองในด้านการประกอบการแล้ว การดำเนินการเคลื่อนไหวสินค้าเพื่อส่งออกและนำเข้าจะต้องมีการประกอบการก็ต้องมีการบริหารงานควบคุมดูแลกิจการ มีคนงานช่วยดำเนินงาน เช่น โรงสีข้าว แต่ในระยะแรกหลังการเปิดประเทศการประกอบการต่าง ๆ อยู่ในมือของชาวต่างชาติทั้งสิ้น เช่น กิจการค้าส่ง ค้าปลีก โรงสี ธนาคารล้วนแต่ดำเนินงานโดยชาวต่างชาติ เหตุผลเป็นไปเพราะคนไทยไม่ใส่ใจที่ประกอบการ หรือเพราะคนไทยยังอยู่ในฐานะที่จะต้องถูกเกณฑ์แรงงาน หรือเพราะคนไทยไม่ชอบเสี่ยงภัยในการลงทุนประกอบกิจการชอบที่จะเก็บเงินไว้เฉย ๆ หรือฝากธนาคาร เพราะการประกอบการนั้นจะต้องมีการเสี่ยงภัยดังเช่น ศ. Frank Knight ได้กล่าวว่าการประกอบการนั้นมีสาระสำคัญคือจะต้องยอมรับภาวะการเสี่ยงภัย อันเป็นภาวะที่ไม่แน่นอน บางครั้งประสบความสำเร็จก็ได้กำไรบางครั้งก็อาจจะขาดทุน

3. เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจที่ใช้เงินตรา (Development of Money Economy) ถ้ามองในแง่ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบปิด (Close Economy) ก่อนปี 1855 เงินตรามีความสำคัญน้อยมากการแลกเปลี่ยนสินค้าอยู่ในรูปการแลกเปลี่ยนสินค้าต่อสินค้า (Barter) แต่หลังจากปี 1855 ประเทศไทยเปิดการค้าเสรีกับต่างประเทศ การค้าระหว่างประเทศและภายในประเทศก็ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง เงินตราอันเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนที่ก่อให้เกิดความสะดวกและคล่องตัวในการแลกเปลี่ยนสินค้าก็เริ่มเข้ามามีบทบาทและเพิ่มพูนความสำคัญมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีการขยายตัวของการส่งออก พ่อค้าก็ได้เงินตราแล้วนำเงินตราเหล่านั้นไปซื้อของจากชาวชนบทเพื่อรวบรวมไปส่งออกทำให้คนไทยสามารถ

นำเงินที่ได้รับมาไปซื้อสินค้าที่ใช้ในการบริโภคหลายอย่างทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจเงินตราขึ้น และค่อย ๆ พัฒนาเข้าแทนที่ระบบเศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงตัวเองของไทยในที่สุด

การกำเนิดขึ้นของระบบเศรษฐกิจเงินตรา ทำให้คนไทยที่มีความต้องการบริโภคสินค้า ที่ตนไม่สามารถผลิตได้ หรือสินค้าที่สั่งเข้ามาจากต่างประเทศ ต้องพยายามแสวงหาเงินตรา มาซื้อสินค้าที่ต้องการ หรือเราอาจจะกล่าวได้ว่า การเปิดประเทศกับโลกภายนอก และการเกิดขึ้นของเศรษฐกิจเงินตรา เป็นตัวกระตุ้นและสร้างความต้องการเงินตราของไทยขึ้นมา และเมื่อมีความต้องการเงินตราคนไทยก็แสวงหารายได้โดยขยายการผลิตจากการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองมา เป็นการผลิตเพื่อขาย แล้วได้เงินสดมา (Money Crops) เพื่อนำไปซื้อสินค้าที่ตนต้องการทั้งจาก ภายในประเทศและต่างประเทศ

ดังนั้นเศรษฐกิจเงินตรา (Money Economy) ของไทยเกิดขึ้นและพัฒนาไปพร้อม ๆ กับการขยายตัวของการค้าภายในและระหว่างประเทศลักษณะของการพัฒนาแตกต่างกันไป ตามสภาพเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ และการคมนาคมขนส่งโดยมีคนกลางที่ทำหน้าที่เป็นตัวกระตุ้น ที่ทำให้ระบบเงินตราขยายตัวไปสู่ชีวิตชนบทโดยเริ่มจากที่ราบลุ่มภาคกลาง และเมืองศูนย์กลาง ทางการค้าในภูมิภาคต่าง ๆ เช่น เชียงใหม่ นครราชสีมา ตาก ไปสู่เมืองเล็ก ๆ หมู่บ้าน ที่อยู่ห่างไกลออกไปซึ่งเราจะเห็นว่าในเขตภาคกลางเศรษฐกิจเงินตราขยายไปถึงและพัฒนาได้เร็วกว่าภาคอีสาน เพราะการคมนาคมขนส่งในภาคกลางสะดวกกว่าอีสานมาก

การเกิดขึ้นและการพัฒนาของเศรษฐกิจเงินตรานอกจากจะเกิดขึ้นและพัฒนาดังที่กล่าว มาแล้วรัฐบาลเองก็มีส่วนช่วยกระตุ้นด้วยโดยเริ่มเก็บภาษีในรูปเงินตรา การเกณฑ์แรงงานที่ คนไทยเคยจ่ายด้วยสิ่งของหรือแรงงานก็สามารถเปลี่ยนมาจ่ายเป็นเงินได้ซึ่งมีผลทำให้การไหล เวียนของเงินตราในชีวิตเศรษฐกิจของคนไทยเพิ่มยิ่งขึ้นและมีผลทำให้ระบบเศรษฐกิจที่ใช้เงินตรา พัฒนาและขยายตัวอย่างรวดเร็ว

เมื่อเศรษฐกิจเงินตราพัฒนาอย่างกว้างขวางไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ ความต้องการเงินตรา โดยเฉพาะเงินเหรียญก็สูงขึ้นมากทำให้เกิดการขาดแคลนเหรียญเงินที่จะใช้หมุนเวียน แม้ว่าพ่อค้า ชาวต่างประเทศจะนำเอาเหรียญเงินเข้ามาซื้อสินค้าจำนวนมาก แต่การชำระค่าราคาสินค้า ส่วนใหญ่ก็ยังชำระกันในรูปเงินแท่ง (Silver Bullion) ซึ่งไม่ค่อยสะดวกในการชำระค่าราคาสินค้า แม้ว่ารัฐบาลไทยจะมีโรงษาปณ์แต่ก็เล็กมากและไม่สามารถผลิตเหรียญษาปณ์ได้เพียงพอ ต่อความต้องการดังนั้นในปี ค.ศ. 1857 รัชกาลที่ 4 จึงมีพระบรมราชโองการให้ใช้เหรียญ ต่างประเทศชำระหนี้ได้ตามกฎหมายเช่นเงินดอลลาร์เม็กซิกัน ในอัตราแลกเปลี่ยน 3 ดอลลาร์ ต่อ 5 บาท นอกจากนั้นเหรียญสิงคโปร์และมาลายูก็ได้ใช้ในอัตราแลกเปลี่ยนเดียวกัน แต่ต่อมา

รัฐบาลก็ส่งเครื่องจักรเข้ามาผลิตเงินเหรียญในประเทศไม่นานก็ผลิตได้เพียงพอต่อความต้องการของประชาชน

การพัฒนาของเศรษฐกิจเงินตราและการพัฒนาของระบบตลาด ทำให้การหมุนเวียนของเงินตรามีปริมาณเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วอันนำมาซึ่งกิจการธนาคาร ธนาคารที่เปิดดำเนินการกิจการในระยะแรก ๆ จะเป็นธนาคารสาขาของธนาคารต่างประเทศที่ตั้งขึ้นในกรุงเทพฯ ทั้งสิ้น คือ ในปี 1888 ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ตั้งขึ้นเป็นแห่งแรก ซึ่งเป็นของจีน ต่อมา Charter Bank ของอังกฤษตั้งปี ค.ศ. 1894, La Banque d' Indochine ของฝรั่งเศสตั้งปี ค.ศ. 1879 ส่วนธนาคารไทยแห่งแรกที่เปิดดำเนินการคือ ธนาคารไทยพาณิชย์ ในปี ค.ศ. 1906

ก่อนปี ค.ศ. 1906 ธนาคารต่างประเทศทั้งสามแห่ง ทำหน้าที่ควบคุมการให้กู้เงินที่มาจากต่างประเทศทั้งหมด ทำให้สามารถรวมตัวกันในลักษณะผูกขาดทำการกำหนดอัตราส่วนลดอัตราดอกเบี้ยและค่าบริการอื่น ๆ ได้ โดยเฉพาะในการให้กู้เพื่อส่งข้าวออกต่างประเทศ นอกจากนี้ธนาคารทั้งสามยังออกธนบัตรใช้ในกิจการธุรกิจเองทำให้การพิมพ์ธนบัตรของรัฐบาลไทยในปี 1902 ง่ายขึ้นหลังจากที่รัฐบาลไทยพิมพ์ธนบัตรใช้หมุนเวียนในตลาดเป็นต้นมา ความสะดวกในการใช้ธนบัตรมีมากกว่าเหรียญเงิน ทำให้ปริมาณเงินในตลาดเพิ่มขึ้นมากแสดงให้เห็นว่าเศรษฐกิจเงินตราขยายตัวเร็วมาก

ระบบเงินตราในประเทศไทย

- ในช่วงปี ค.ศ. 1850 - 1902 ไทยเราใช้มาตรฐานเงิน (Silver Standard) คือรัฐบาลกำหนดค่าเงินบาทเป็นหน่วยของโลหะเงินที่แน่นอน ถ้าประเทศอื่น ๆ ที่ใช้มาตรฐานเงินเป็นค่าของเงินเหมือนกัน ค่าเงินบาทเมื่อคิดเป็นค่าเงินสกุลอื่นก็มีค่าที่แน่นอน เช่นค่าเงินบาทเมื่อคิดเป็นเหรียญเม็กซิกัน มาลาญ หรือสิงคโปร์ก็มีค่าที่แน่นอนแต่ต่อมาก็ปรากฏว่าค่าเงินบาทที่ผูกติดกับค่าโลหะเงิน เมื่อค่าของโลหะเงินตกลงมากในตลาดโลกเมื่อคิดเป็นค่าทองคำ ผลคือทำให้ค่าเงินบาทเมื่อคิดเป็นเงินปอนด์สเตอร์ลิง ที่ผูกติดกับค่าโลหะทองคำลดลงตลอดเวลา แม้ว่าจะมีผลดีคือทำให้การส่งออกของไทยดีขึ้น แต่ผลเสียคือทำให้ค่าใช้จ่าย ในการซื้อสินค้าเข้าสู่เพิ่มขึ้นตลอดเวลา จนรัฐบาลทนไม่ได้ต้องประกาศยกเลิกมาตรฐานเงินในปี ค.ศ. 1902

- ในช่วงปี ค.ศ. 1902 - 1941 รัฐบาลเปลี่ยนระบบเงินตราระหว่างประเทศเสียใหม่จากมาตรฐานเงินมาเป็นมาตรฐานทองคำ (Gold Standard) มาตรฐานทองคำนี้ ไม่ใช่มาตรฐานทองคำโดยตรงที่ค่าของเงินเมื่อคิดเป็นหน่วยของทองคำก็มีค่าที่แน่นอน แต่เป็นมาตรฐานทองคำที่อาศัยเงินตราต่างประเทศเป็นหลัก หรือมาตรฐานปรีวรรตทองคำ (Gold Exchange Standard) หมายถึงเป็นมาตรฐานทองคำที่อาศัยเงินตราสกุลอื่น ที่ขึ้นอยู่กับทองคำอีกที ไม่ใช่อาศัยทองคำโดยตรง เช่น

เงินบาทอาศัยเงินปอนด์สเตอร์ลิงเป็นหลัก และเงินปอนด์ก็มีค่านั่นอนเมื่อคิดเป็นทองคำเพราะ ฉะนั้นเงินบาทจึงมีค่านั่นอนด้วยเมื่อคิดเป็นทองคำ

สรุป ผลของการเกิดขึ้นและการพัฒนาของเศรษฐกิจเงินตราโดยส่วนรวม

- ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบปิด (Close Economy) หรือเศรษฐกิจพอยังชีพ (Subsistence Economy) ต้องพังทลายลงและถูกแทนที่โดยระบบเศรษฐกิจที่ใช้เงินตรา กล่าวคือ ในสมัยก่อน ครอบครัวต่าง ๆ สามารถทำการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองได้ หรือเป็นครอบครัวที่มีลักษณะเป็น Subsistence หรือ Self-efficiency แต่เมื่อเศรษฐกิจเงินตราเข้ามาแทนที่ ครอบครัวต่าง ๆ ก็เริ่มทำการผลิตเพื่อขาย โดยหันมาผลิตสินค้าบางประเภทในปริมาณมาก ๆ เท่านั้น ทำให้ไม่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ต่อไป เพราะไม่มีของทุกอย่างที่ผลิตขึ้นเองเหมือนก่อนแต่ต้องไปซื้อของที่ตนไม่ได้ผลิตขึ้นเรียกว่าครอบครัวหันมาพึ่งระบบเงินตราและตลาดมากขึ้น และสินค้าที่ซื้อจากตลาดก็มีทั้งสินค้าที่ผลิตภายในประเทศและสินค้าที่สั่งเข้าจากต่างประเทศ ทำให้ครอบครัวพึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งคนอื่นและโลกภายนอกมากขึ้น

- อุตสาหกรรมครัวเรือนในชนบทเริ่มสลายตัวลง เมื่อเศรษฐกิจเงินตราขยายตัวเข้าไปถึง เพราะเนื่องจากสินค้าที่ผลิตได้เองมีราคาสูงไม่อาจจะแข่งขันกับสินค้านำเข้าจากต่างประเทศได้ การสลายตัวก็มีลักษณะแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขแห่งเวลาและสถานที่ เช่น อุตสาหกรรมสิ่งทอสลายตัวเร็วกว่าอุตสาหกรรมถ้วยชามและจักสาน และท้องถิ่นต่าง ๆ ก็ได้รับผลกระทบที่ต่างกันเช่น ภาคกลางได้รับผลกระทบเร็วมาก การสลายตัวของอุตสาหกรรมครัวเรือนเร็วมาก ในขณะที่เหนือและอีสานได้รับผลกระทบช้ากว่า เป็นเพราะเศรษฐกิจเงินตราขยายตัวเร็วมากในภาคกลางเพราะการคมนาคมขนส่งสะดวกทำให้การค้าขายสะดวกด้วย นอกจากนั้นการสลายตัวของอุตสาหกรรมครัวเรือนก็มีสาเหตุมาจากรัฐบาลไทยไม่มีนโยบายกีดกันสินค้าเข้าจากต่างประเทศอีกทั้งในสนธิสัญญาเบาว์ริงก็ไม่มีข้อกำหนดเรื่องโควตาสินค้าเข้านี้เป็นเหตุผลหนึ่ง อีกเหตุผลหนึ่งอันเป็นความเห็นของนักประวัติศาสตร์ไทยคือเห็นว่าคนไทยสนใจด้านอุตสาหกรรมน้อยกว่าเกษตรกรรม

4. การเปลี่ยนแปลงด้านประชากร ในช่วง 100 ปี (1850 - 1950) ประชากรเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ในระยะแรกเพิ่มช้า แต่ต่อมาเพิ่มขึ้นรวดเร็ว ถ้ามองในแง่การพัฒนาเศรษฐกิจของไทย ไทยเราเริ่มพัฒนาเศรษฐกิจโดยเริ่มจากจำนวนประชากรที่ไม่มากนักในขณะที่ทรัพยากรยังมีอีกมาก เช่น ที่ดิน แต่เมื่อประชากรค่อย ๆ เพิ่มมากขึ้นและที่ดินได้ขยายตัวเต็มที่แล้วไม่อาจจะขยายได้ต่อไปอีก ผลก็คือทำให้สัดส่วนระหว่างที่ดินกับประชากรเปลี่ยนไปมาก คือการถือครองที่ดินของประชากรต่อ 1 คน จะมีแนวโน้มลดลงตลอดเวลา อันจะมีผลให้เกิด

ปัญหาความยากจนตามมาในที่สุด เช่น จำนวนประชากรไทย ในปี 1850 มีประมาณ 5-6 ล้านคน และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเป็น 8.4 ล้านคนในปี 1910 ประมาณ 20 ล้านคน ในปี 1950 ขณะที่ที่ดินที่ใช้ทำการเพาะปลูกเพิ่มจาก 6 ล้านไร่ในปี 1850 เป็น 21.1 ล้านไร่ในปี 1933 และเป็น 35 ล้านไร่ในปี 1950

ขณะที่พื้นที่ทำการเพาะปลูกของไทยยังมีโอกาสขยายออกไปได้อีกปัญหาความยากจนก็อาจจะยังไม่เกิดแต่เมื่อการขยายพื้นที่ขยายอีกไม่ได้แล้วในขณะที่จำนวนประชากรขยายอย่างรวดเร็ว เราก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงจากปัญหาความยากจนและปัญหาการว่างงานได้